

Prof.Dr.Emrullah YÜKSEL'in "Amidî'de Bilgi Teorisi" İsimli Eserinin Tenkidi*

Muhittin BAĞÇECİ**

Prof. Dr. Emrullah Yüksel "Amidî'de Bilgi Teorisi" isimli eserini doçentlik tezi olarak hazırlanmıştır. Bu tez jüri üyeleri tarafından kabul edildikten sonra İşaret Yayınları tarafından 1991'de basılmıştır. Tamamı 175 sayfadır*.

Sayın Emrullah, "Amidî'de Bilgi Teorisi" isimli eserinde Amidî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra Batıdaki filozofların, bilginin değer ve kaynağı hakkındaki düşüncelerini, felsefe kitaplarından alarak özetlemiştir. (s. 26-31, 59-68) Kitabın geri kalan kısımlarında da Amidî'nin ilim hakkındaki görüşlerini açıklamaya çalışmıştır. Amidî'nin "ilim"e dair görüşlerini açıklarken yanlış ve birbirleriyle çelişen bilgiler vermiş, Amidî'nin olmayan görüşlerini ona mal etmiştir.

Amidî'nin, varlık alanında ve ilahiyat sahasında gâibi şahide kıyas gibi, bilgilerimizin değeri ve kaynağı hakkında çok kıymetli görüşlerini anlatmaya bile yanaşmamıştır. Kitabın çok yerinde bozuk cümleler mevcuttur. Biz şimdi Emrullah Yüksel'in "Amidî'de Bilgi Teorisi" isimli kitabından bozuk ve manası anlaşılmayan cümlelerinden misaller verdikten sonra onun ilahiyat sahasında Amidî'yi ve diğer kelâmcıları anlamadığını gösterelim.

BOZUK CÜMLELERİNDEN MİSALLER:

Kitabın her yerinde "Mütevâtir haber"e tevatür haber, der: "Tevatürün şartlarını taşımadığı için bu haberlerin tevatür olması imkânsızdır"¹ "Fakat aynı haberi Peygamberden bazı sahabeler² de işitecek olsa tevatür ha-

ber olur"³. Haber-i Resul ile sabit olan haber; kesinlikte ve devamda duyular ve tevatür gibi doğrudan (apaçık) meydana gelen bilgiye benzer"⁴ "Tevatür haberi inkâr eden tekfir olunur"⁵. Tevatür haber demesi yanlıştır. Çünkü tevatür, haberlerin arkası kesilmeksizin birbiri ardınca gelmesi anlamında mastardır.

"Bir de insan zihni, tasavvurda bulunurken ortaklığa engel olamayacağı için başka varlıkların hakikat ve zatlarına benzemeyen Allah'ın hakikatını, zatını ve birliğini koruyamaz"⁶

"Ebu Haşim, nefsin kararlılığı - kesinliği ile beraber" deyimini eklemekle yine güçlüğü giderememektedir."⁷ Nefsin kesinliği kat'iliği demektir. Nefsin kesinliği denmez. Nefsin, şüphesiz bir şekilde kesin olarak hükmetmesi, denir.

"Çünkü "bilgi" bilinendir. "Bilinen" de ancak olduğu gibi olur, başka türlü olmaz"⁸ Kaynak verdiği Ebkar'ı-Efkâr vr.2a da bu anlamda böyle bir cümle yoktur.

Sonra Sayın Emrullah'ın, kitabının her yerinde "İlm"i bilgi diye tercüme etmesi de yanlıştır. Çünkü bilim, ilmin yerini tutarsa da bilgi, ilmin yerini tutmaz. Yanlış bilgi de vardır. Yanlış bilgiye de ilim denmez.

"Amidî der ki: Ehl-i Örf (idari memurlar)'e göre, akıl..."⁹ Ehl-i Örf'ü, idâri memurlar diye açıklaması yanlıştır.

* Amidî'de Bilgi Teorisi, Prof. Dr. Emrullah Yüksel, İşaret Yayınları: 49. Bilimsel Araştırma Dizisi: 12, İstanbul, 1991, Birinci Baskı.

** Prof.Dr., E.Ü.İlahiyat Fakültesi

1 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 74, İşaret Yayınları, İstanbul, 1991

2 Doğrusu "Sahâbiler"dir

3 a.g.e. s. 75

4 a.g.e. s. 76

5 a.g.e. s. 76, Ayrıca Bkz. Amidî'de Bilgi Teorisi, Mütevâtir habere tevatür haber dediğine dair, s. 112, 113, 114

6 a.g.e. s. 37-38

7 a.g.e. s. 46

8 a.g.e. s. 47-48

9 a.g.e. s. 78

"Bilgimiz, eşyadan meydana gelen olayları ve kanunları bilebilir..."¹⁰ Bilgimiz bilmez, biz biliriz.

"Amidî'ye Göre Bilginin Tanımı" başlığı altında,

"Amidî'ye göre, "Bilgi öyle bir nitelik ki ona sahip olan suje için tümel anlamların gerçekleri arasında bir seçkinlik meydana gelir ki, onun karşısına imkân yoktur"¹¹ diyerek Amidî'nin tarifini müphem bırakmıştır.

"Amidî'ye Göre Akıl" başlığı altında

"O'na göre akıl, idrak vasıtalarının tam olmasından sonra insan nefsinin onlardan boş olmadığı zorunlu bilgilerden ibarettir"¹² Bu tarife göre, akıl insan nefsinin idrak vasıtalarından boş olmadığı zorunlu bilgiler mi? Cümle bozuk olduğu için anlaşılamiyor. Halbuki Amidî aklı, idrak aletinin tam ve yetkinliği ile beraber insan nefsinde (ruhunda) bulunan ve ilim için temel olan zorunlu bilgi ve kavrayışlarla ruhun muttasıf olduğunu anlatmak istemiştir.¹³

Sayın Emrullah, resmi tanıma "İlntisel tanım, (resmî)dir..." "Tam ilintisel tanımın bozulması için, bir kısmı özellikleri sayıp..."¹⁴ Halbuki mantıkçılar tarifi, had ve resm diye ikiye taksim ettikten sonra, bu her ikisini de tam ve nakıs kısımlarına ayırmışlardır. Resmî tām, bir şeyi, cins-i karîbi ile hâssasını söyleyerek tanımlamaktır. Resm-i nakıs da bir şeyi, faslını ve hassasını söyleyerek tanımlamaktır. Emrullah Yüksel ise "Resm'e tam ilintisel tanım demiş ki, yanlış. Çünkü ilinti, ilgi, kaygı kuruntu demektir. Bunlarla hiçbir resm (tanım) olmaz. İnsanı nefes alan cisim, veya hareket eden diye tarif etmek, gibi bir tarif olur. Halbuki insanı gülen cisim veya hareket eden diye tarif etmek, gibi bir tarif olur. Halbuki insanı gülen cisim veya natık-ı dahik (gülen) konuşucu diye tarif etmek resm-i nakıs, gülen canlıdır, diye tanımlamak resm-i tamdır. "Anlaşılabacağı üzere Amidî, "kesin" deyimini kullanarak, doğru zan ifade eden önermeleri olan akıl yürütmeyi görüşünün dışında bırakmıştır"¹⁵ Bu cümlelenin de bozuk olduğu gayet açık olarak anlaşılıyor.

"Akıl yürütme, her ne kadar zihnî bir işlem sonunda hüküm şeklinde ifade edilen bir bilgi türümüz ise de, maddesini yine tecrübe ve gözlemlere dayanan olgulardan almaktadır"¹⁶ Halbuki akıl yürütme (istidlâl) bir

bilgi türümüz değil bilgi elde etmenin bir yolu ve vasıtasıdır. Akıl yürütmelerin hepsi maddesini tecrübe ve gözlemlerden almaz. Akılda mevcut olan bedihî (zorunlu) bilgilere dayanan akıl yürütmeler daha çoktur. "Allah'ı bilmenin gerekliliği de ancak akıl yürütme ile tamamlanıyor. Gerekli olan şey ancak kendisiyle tamamlanır ki, o da lâzımdır"¹⁷ Doğrusu: "Allah'ı bilmenin vücubu da ancak akıl yürütme ile tamamlanmış ve ifa edilmiş olur. Çünkü bu bilgi eklen bedihî (zorunlu) değildir. Her vacibin (farz olan işin) işlenip tamamlanmasında aracı olan şey (akıl yürütme) de vaciptir (farzdır). O halde (Allah'ı bilmek için) akıl yürütmek (nazar) de vaciptir".¹⁸

EMRULLAH YÜKSEL'İN YAPTIĞI YANLIŞLIKLAR VE İÇİNDE DÜŞTÜĞÜ ÇELİŞKİLER

Sayın Emrullah, "Amidî'de Bilgi Teorisi" isimli kitabın 42. sayfasında "Suje ile objenin varlık yönünden ilişkisi" başlığı altında, bilen ile bilinen arasındaki ilişkiyi Hilmi Ziya Ülken'in "Bilgi ve Değer" kitabı, Takiyyettin Mengüşoğlu'nun "Felsefeye Giriş" kitabı gibi bazı felsefe ve mantık kitaplarından aktarmış bu konuda Amidî'nin hiçbir görüşüne yer veremediği halde onun Ebkaru'l - Efkârından, duyularla elde edilen ilmin zorunlu bilgi olduğuna dair bir misali dahi doğru olarak alamamıştır. Verilen misalin neye dair olduğunu anlamadığı için kendi hayalinden "Amidî'nindir" diye uydurduğu bir örnek üzerinde ahkam yürütmüştür. Emrullah Yüksel şöyle diyor: "Amidî, objenin varlığının sujenin bilmesine bağlı olmadığını şöyle bir örnekle anlatır. "Önümüzde aşamayacağımız yükseklikteki dağların ve birtakım engellerin olması yüzünden, arkada bulunan denizlerin varlığını yok mu sayacağız? Elbette hayır, der"¹⁹ Kaynak verdiği Ebkaru'l-Efkâr'ın 19. varakı ve başka yapıtlarında asla böyle bir misal yoktur. Emrullah Yüksel'in anlamadığı konunun ve verdiği örneğin doğrusu şöyledir. Ebu Bekir el-Bakillânî gibi kudemâyı mütekeliminden bazıları "delilinin yokluğundan medlûlünün yokluğu lazım gelir" şeklindeki iddialarına kanıt olmak üzere şöyle diyorlar: "Delilin olmamasından medlûlün yokluğu lazım gelmeseydi, kesin delili bulunduğu medlûlû sabit olmazdı. Çünkü kesin delilde de, delili de, delili olmayan ve delaletine engel teşkil edecek bir hata ve yanlışlığın bulunması muhtemel olurdu ve önümüzde varlıklarına dair delilleri olmayan görmediğimiz yüksek

10 a.g.e. s. 29

11 a.g.e. s. 58

12 a.g.e. s. 82

13 Bkz. Amidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 9b

14 Emrullah Yüksel a.g.e. 107

15 a.g.e. s. 112

16 a.g.e. s. 126

17 a.g.e. s. 130

18 Amidî, Ebkaru'l - Efkâr, vrk. 12 b

19 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 43,3. Paragraf

dağların ve korkunç şeylerin (Ümûrun hâiletün) bulunması caiz olurdu. Halbuki buna (önümüzde görmediğimiz yüksek dağların bulunduğuna) cevaz vermek muhaldir.²⁰

Amidî, delilinin yokluğundan, medlûlünün yokluğunu iddia edenlerin bu gerekçelerine şöyle cevap verir. "Delili olmadığı için medlûlünün yokluğu kesin değildir. Zira iyiden iyiye araştırma ve irdeleme (sebr) neticesinde delilin olmadığını bilmek lazım gelmez. Çünkü hadislerin hudûsundan başka Allah'ın varlığına dair delilin yokluğunu farzetsek ve hâdislerin de olmadığını kabul etsek, bundan dolayı Allah Teala'nın yokluğu lazım gelmez.

Sahih olan akıl yürütmelerle medlûlû bildiğimiz zaman, bu bilgimizde bir hatanın olmadığını bilmemiz, hata ve yanlışlığın olmadığına delâlet eden delillere istinad eder. Bu delillerin medlûllerine delâleti kesin olup zıtlarına ihtimal vermeyişi, kesinlik ve zorunluluk ifade eden mukaddimleri bilmeye dayanır veya bedîhi ve zorunlu bilgi veren öncüllere istinad eder de bunu hatalı çıkaracak ve yanlışlığını ortaya koyacak delilin yokluğuna dayanmaz. Görmediğimiz zaman önümüzde yüksek dağların olmadığını bilmemiz bedihî ve zorunludur. Müşahadeye dayanan bu bilgimiz "Varlığına dair delil bulunmayan şeyin nefyi gerekir" öncülüne dayanmaz. Yoksa önümüzde görmediğimiz yüksek dağların olmadığını bilmemiz zorunlu ve yakîni bilgi olmayıp nazarî bilgi olur. Halbuki müşahade ile elde edilen ilimler ise zarûrî ve kesin olan bilgilerdir."²¹

Yukarıdaki satırları Âmidî'nin "Ebkârul-Efkâr"ından aynen tercüme ettim. Amidî, demek istiyor ki mümkün olan bir şey, varlığına delâlet eden kesin delil varsa bilinir. Kesin delil yoksa lazım gelmez. Araştırılır kesin delili bulunursa isbat edilir. Kesin delili bulunamazsa, bunun delili yoktur, olmaması lazım gelir, denmez. Kat'i delillerle elde edilen kesin bilgilerimiz için de bunları yanlış çıkaracak bir delilin bulunması muhtemeldir diye bir aksi iddiada bulunulamaz. Çünkü kesin bilgilerimizin sıhhati, dayandığı kat'i delillerin zıtlarına ihtimal vermeye dayanır.

Sayın Emrullah bunları anlayamadığı için kafasından atıp tutmuş Amerika kıtasının keşfinden, mikropların bulunuşundan bahsetmiş²² bunların bu konu ile alakası

yoktur. Konu, suje ile obje arasında bilme ilişkisini sağlayan, delâleti kesin olan delilin bulunup bulunmaması meselesidir.

Sayın Emrullah kitabının 50. sayfasında bir kısım Eş'arilere aid olan ilim tarifini verir. "Örneğin, "Bilgi"²³ bilinenin isbat edicisi olmuş olur. Bundan da bizim Allah'ın varlığına aid bilgimizin O'nu isbat ettiğimiz anlamına gelmesi gibi bir netice çıkar bir netice çıkar ki, bu imkânsızdır"²⁴ Sayın Emrullah bu cümleye aid dipnotunda şöyle diyor. "Not: Amidî burada Allah'ın isbat edilecek bir hakikat olmadığını, inanılacak bir hakikat olduğunu söylemektedir. Aynı anlamda Hilmi Ziya Ülken de şöyle der: Tanrısal hakikat, isbat edilecek bir hakikat değil, inanılacak bir hakikattir. Bu inanılacak hakikat bilgi alanına değil, değer alanına aittir..."²⁵

Halbuki Amidî Ebkarul-Efkârının 2. varakında, Sayın Emrullah'ın da bir kısmını atlayarak aldığı gibi ilmin niçin isbat ile tarif edilemeyeceğini tenkidinin 3. maddesinde açıklıyor:

"Üçüncüsü, bazen "isbat" denilir ve bununla bir şeyin birleşmesini kastedilir. Bazen "isbat" kelimesi bir şeyin hareketinin durdurulması (teskini) anlamına gelir. Bazen de mecâzi olarak ilim tarif etmek mümtenedir. Mecâzen bilmek anlamına gelen isbat ile de "ilmi tarif etmek "ilm"i ilim ile tanımlamak (bir şeyi kendisi ile tarif etmek) olur ki, bu da mümtenedir"²⁶ Çünkü böyle bir tarif kısır döngü olur... Bir şeyi kendisi ile tarif veya mecâzen aynen o şeyi ifade eden kelimeyle tarif etmek doğru olmaz.

İsbatın kelime anlamı: Durdurmak, yerinde bırakmak, sabit kılmak, bağlamak, birleştirmek, gerçekleştirmek, düzeltmektir. Bu anlamlarda isbat ile ilmin tarifi yanlış olur. İsbatın kelime anlamı kastedilerek "Allah'ın varlığını isbat ettim" denilmez. Amidî de bunu söylüyor.

İsbat kelimesi mecâzen bilmenin eş anlamlısı (müteradifi) olarak da kullanılır. Allah'ı bilmek = Allah'ı isbat etmek gibi.

Amidî de kitaplarında mecâzi olarak bilmek anlamına gelen isbat kelimesini çok kullanmıştır: "Tarîku İsbatil -

20 Amidî, Ebkârul - Efkâr, vr. 19a

21 a.g.e. aynı yer

22 Bkz. E. Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 43.

23 Emrullah Yüksel, kitabının her yerinde ilme bilgi diyor. Halbuki bilgi kelimesi ilim kelimesinin tam karşılığı olamaz.

24 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 50. Buradaki son cümlelerin doğru tercümesi şöyledir: Bundan (ma'lumu isbat etmekten) da Rab Teala'nın varlığını bilmezmin, Onu isbat etmek olması gerekir. Bu ise muhaldir.

25 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 50.

26 Amidî, Ebkârul - Efkâr, vr. 2a

Vâcib, Fî İsbati's-Sıfat, Fî İsbati sıfat'l- İradeti, Fî isbati sıfatı'l - İlm²⁷ gibi.

Âmidî de dahil, hiç bir kalamcı Sayın Emrullah'ın yakıştırdığı gibi "Amidî burada Allah'ın isbat edilecek bir hakikat olmadığını, inanılacak bir hakikat olduğunu söylemektedir" sözünü söylemez. Emrullah Yüksel kitabının 149. sayfasında Amidî'nin Allah'ı bilmenin vücubunu belirten çok şiddetli sözünü naklediyor: "Bu durumda bir kimsenin Allah'ı bilme konusunda akıl yürütmeyi yapacak kadar zamanı olup da eğer o özürsüz bunu geciktirip yerine getirmeden ölürse onun küfrüne hükmedilir..."²⁸

Sayın Emrullah yukarıda yazdığım Âmidî'ye mal ettiği söz ile Âmidî'den naklettiği söz arasında, ne kadar büyük bir çelişkinin olduğunu farkına hiç mi varmamış?

Kelamcılarının hepsine göre Allah'ı, yarattığı eserlere bakarak bilmek, metâlibi aklıyyeden (akli-i konulardan) olup naklî konulardan (metâlib-i sem'iyeden) değildir. Nakil ve dinin sübutu, Allah'ın varlığı ve O'nun Hayat, İlim, İrade ve Kudreti, elçisinin risaletinde doğruluğu, akıl ile isbat edilir.²⁹

Âmidî, "Allah'ın kelâmıyla, resulünün doğruluğunu ve Bâri Tealâ'nın varlığını ve bunlar gibi diğer şeyleri (Allah'ın bazı sıfatlarını) isbat etmek muhal olan kısır döngü olur. Çünkü biz zikredilenin Allah'ın kelâmı olduğunu, Allah'ın varlığını ve resulünün sıdkını bilmek, Allah'ın kelâmını bilmeye bağlanırsa bu kısır döngü olur. Bul yolla Allah'ın varlığını istidlâl, her ne kadar zann verse bile kesin bilgi vermez" diyor.³⁰

Sayın Emrullah Amidî'nin ilim anlayışını, Ebkaru'l - Efkâr'ından bölük börtük, parça parça aldığı için doğru ve bütünlüğü içerisinde tam olarak anlaşılamamış ve çelişkilerin içine düşmüştür. Allah'ın varlığının, bilinecek bir hakikat olmadığını, O'nun inanılacak bir değer olduğunu söyleyen İmmanuel Kant ve bunun izinden giden Dugald Stevard ve Hamilton gibi filozoflardır. Hilmi Ziya Ülken de bunların görüşlerini benimseyenlerdendir. Bunların görüşleri Âmidî ve diğer kelâmcıların görüşleri taban tabana zıddır.³¹

Sayın Emrullah, Âmidî'nin Allah'ı bilmenin vücubunun nasslarla sabit olduğunu ve bu nassaları yazdıktan sona "Amidî, bunların hepsinin zannî delil olup, kesinlik ifade edemeyeceğini söylemektedir" diyor. Hemen bunun altında "Müslüman topluluğu olan ümmet Allah'ı bilmenin gerekli olduğunda birleşmişlerdir..."³² Eş'ariler işte bu iki yolla akıl yürütmenin gerekli olduğunu ispatlamaktadır³³ demektir. Emrullah Yüksel "vacib"e gerekli demiştir. Kelâm ilminde vacib "farz" karşılığı olarak kullanılır.

Sanki Amidî Eş'arilerden değilmiş gibi, Allah'ı bilmenin farz olduğunu, Eş'ariler nasslar ve icma ile isbatlamış da, Amidî bu iki yolla isbatlamazmış! Halbuki Âmidî de açıkça "Allah'ı bilmek için nazar ve istidlâlin farz olduğunu önceden açıkladık diyor"³⁴ Bütün kelâmcılara göre Allah'ı delillerle bilmek farzdır. Ancak, Amidî de dahil, Eş'arilerin cumhuru ve Mu'tezileye göre nakli delillerin kesinlik ifade etmesi, bir takım şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar da şunlardır:

1 - Kur'anı-ı Kerim ve Peygamberimizden nakledilen lafızlardan anladığımız belli manaların murad edildiğini bilmektedir. Bu bilmek de şöyle elde edilir.

- a) Lafızların peygamberimiz zamanında vaz'edilmiş oldukları manalardan başka anlamlara çevrilmediğine kesin olarak muttali olmak
- b) Lafızların müşterek olmadıklarını anlamak
- c) Lafızların mecaz manasında kullanıldığını bilmek
- d) Mananın açık olup kapalı olmaması
- e) Lafızda tahsisin olmaması. Tahsis olduğunda ayet, delâlet ettiği bütün fertleri değil de bazı fertleri içine alır.
- f) Lafızlarda takdim ve te'hirin olmaması lazımdır. Eğer takdim ve te'hirin olduğu farzedilirse, bundan murad edilen manadan başka bir anlam çıkar.
- g) Naklî delilin gerektirdiği ile değil de, naklî delilden çıkan anlam ile hükmetmek, fer' ile aslı ibtal etmek olur. Allahın varlığı, nübüvvet gibi, naklin sıhhatinin kendilerine dayandığı konular, ancak akıl ile isbat edilir.

2 - Kelimelerin, kendilerinden anlaşılan belli manalar için konulduğunu bilmektir. Bu da A) Lafızların ve sözlerin değiştirilmeden nakledildiğini, b) Kelimelerin cüm-

27 Âmidî, Gâyetu'l-Merâm fî ilmi'l - Kelâm, sırasıyla s. 9, 25, 52, 76. Kahire, 1971/1391.

28 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 149.

29 Bkz. Seyyid Şerif Cürcani, Şerhu'l-Mevakif, s. 78-79... İstanbul. 1239.

30 Amidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 20a.

31 Bkz. Muhittin Bağcı, Kelâm İlmine Giriş, s. 56, Kayseri, 1994; Allah'ı bilmek ve Neseî'ye Göre İman, s. 109-150, Kayseri, 1995; Hilmi Ziya Ülken, Felsefe'ye Giriş, İkinci Kısım, s. 244, Mars T ve S.A.Ş. Matbaası, 1958

32 E. Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 130.

33 a.g.e, s. 131.

34 Âmidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 14b.

lelerin içindeki hareketlerinin (nahvinin), c) Kelimelerin çekimlerinin (sarfının) yanlışlık yapılmadan doğru nakledildiğini bilmekle olur.³⁵ Amidî de dahil, bütün kelâmcılar ve fakihler ayetlerde geçen "unzurû, unzur, il'em = nazar ve itidlâl bulunun, akıl yürüt, bil" gibi emir sîgalarının yukarıda yazdığımız şartlara uygun olduğunu ve kat'iyet ifade ettiğini ve bu sîgalarından kasdedilen manalara engel olacak akli bir muarızın bulunmadığını anlamışlardır. Her ne kadar Mu'tezile ve Matûrîdiler Allah'ı bilmenin farziyeti akıl ile sabittir, nakil de bunu destekler ve açıklar, demişlerse de böylece yine Kur'an ayetlerine dayanarak Allah'ın varlığını aklî istidlâl ile bilmenin farz oluşunda İslâm ümmeti özellikle Amidî ve diğer kelâmcıların hepsi, ittifak etmişlerdir.

Amidî, bu iki türlü nakli delille bilmenin vücubuna³⁶ karşı başkaları tarafından itirazlar varid olduğunu ve şüpheler ortaya atıldığını³⁷ söyler. Bu itirazları yapanlar da nazar ve istidlâlın özellikle Allah hakkında ilim ifade etmeyeceğini iddia eden mühendisler, sūmeniyye ve mülhidlerdir.³⁸ Amidî, Ebkaru'l-Efkâr isimli kitabında önce Allah'ın varlığını bilmeye karşı çıkanların itirazlarını kaydeder, sonra bunların itirazlarına ve ortaya attıkları şüphelere cevap verir.³⁹

Sayın Emrullah ise Amidî'yi tamamen septik gösterir ve Allah'ı bilmeye karşı çıkanların itirazlarını ve şüphelerini Amidî'ye maledir.⁴⁰

Sayın Emrullah "Amidî, bu ikinci şıktaki akıl yürütme ile Allah'ı bilmenin gerekli olduğuna ait delilin apaçık olmadığını ve zandan öteye gidemeyeceğini savunuyor"⁴¹ dedikten sonra sözlerine şöyle devam ediyor: "Amidî, Eş'arilerin ileri sürdükleri, bu iki yoldaki delillerin üzerinde birtakım güçlüklerin bulunduğunu şöyle açıklamaktadır."

"1. Bilginin gerekliliği bilginin imkânına dayanır. Bu da mümkün değildir. Çünkü bu mümkün olursa ya zorunludur, veya akıl yürütme ile ilgilidir. Birincisi imkânsızdır. Çünkü insan dünyaya geldiğinden itibaren meydana gelen bütün duygulardan kendini sıyırsa, akıl yürütmeden bu hususa dair olan bilgiyi nefsinde asla bulamaz. Böylece bu bilginin zorunlu olmadığı ortadadır. İkinci durumda ise bu defa akıl yürütme kendisinin da-

yandığı zorunlu bilgiden üstün olması anlamına varır ki bu da imkânsızdır"

"Bilginin gerekliliği bilginin imkânına dayanır. Bu da mümkün değildir..." sözünü Amidî asla söylemez.

Önce Sayın Emrullah'ın atlayarak tercümeyle de yanlış yaptığını söyleyelim. Bunun başında " = ve teridü aleyhi işkâlâtün", Aleyhi'deki zamir Allah'ı bilmenin vücubuna gider. Allah'ı bilmenin vücubuna karşı birtakım şüpheler ve itirazlar varid olmaktadır. 1 ile başlayan cümlelerin doğrusu: "Birincisi, Allah'ı bilmenin vücubu yani farz oluşu Allah'ı bilmenin imkânına bağlı olur..."⁴²

Son cümlelerin doğrusu "Allah'ı bilmenin vücubu, akıl yürütmenin ilme iletmesi imkânına dayanır. Nazarın ilim ifade etmesi de mümtenîdir. Bu itiraz daha önce nazar ve istidlâlın imkânı konusunda geçti."⁴⁴

Sayın Emrullah, bir kelâmcının böyle söylemeyeceğini bilmesi lazımdı. Sayın Emrullah'ın yazdığı cümlelerden, Amidî'nin bilgi elde etmenin imkânını inkar ettiği anlaşıyor. Amidî'ye göre şartlarını haiz olan sahih nazar ve istidlâl kesin bilgi elde edilir.⁴⁵ Önceden de söylediğimiz gibi Amidî Allah'ı bilmenin mümkün ve farz olmadığını iddia edenlerin itirazlarını sıralamış ve bunlara cevap vermiştir. Emrullah Yüksel, daha önce Amidî'nin bilgi elde etme yolları ile bilginin husule geleceğini savunduğunu söylüyor.⁴⁶ Hem de burada zorunlu olarak ve istidlâl yoluyla bilgilerin mümkün olmadığı görüşünü, ona isnad ediyor. Bu ne büyük bir vukufiyetsizliktir.

Sayın Emrullah'ın, Amidî'ye nisbet ettiği itiraza, Amidî'nin verdiği cevap şudur: "Allah'ı bilmenin vücubu üzerinde icmâ'ın vukû bulması, Allah'ı bilmenin imkânına ait delildir. Nazar ve istidlâlın ilim ifade ettiğini iptal için söyledikleri sözlerin cevabı, önceden nazar konusunda geçti."⁴⁷

Sayın Emrullah, Amidî hakkındaki sözlerine şöyle devam ediyor:

"Amidî fikrini açıklamaya şöyle devam eder: "Biz Allah'ı bilmenin mümkün olduğunu kabul ederiz ama dinen gerekli olmasını teslim etmeyiz. Çünkü dinen gerekli olması, ancak Allah'ın gerekli kılması ile olur. Onun gerekli

35 Seyyid Şerif Cürcânî, Şerhu'l-Mevâkıf, s. 79, Fahredin Razî, el-Muhassal, s.31, 1323.

36 Kelamda vacib, farz; vücub, farzolmuş ve farziyet demektir.

37 Bkz. Âmidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 12b

38 Bkz. Cürcânî, a.g.e. s. 57.

39 Bkz. Âmidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 12b - 14a.

40 Bkz. Emrullah Yüksel, Âmidî'de Bilgi Teorisi, s. 131-133.

41 a.g.e. s. 131

42 Emrullah Yüksel, a.g.e. s. 131.

43 Âmidî, a.g.e. vr. 12b.

44 Amidî, a.g.e. vr. 12b

45 Bkz. A.g.e. vr. 12a - 12b.

46 Bkz. Emrullah Yüksel, a.g.e. s. 85, 105 vd.

47 Amidî, a.g.e. vr. 13b.

kılması da emri ile olur. Bu emri de ya Allah'ı bilen veya bilmeyen için oluyor. Birincisini kabul etsek, var olan bir şeyi elde etmeye çalışmak demek olacağından imkânsızdır. İkinci durum da imkânsızdır. Çünkü; Allah'ın emrini bilmek, O'nu bilmeye bağlıdır. Elbette ki emredeni bilmeyen bir kimse, emrini hiç tanımaz. Bu durumda Allah'ın emrini bilmek, O'nu bilmeye bağlıdır. Elbette ki emredeni bilmeyen bir kimse, emrini hiç tanımaz. Bu durumda Allah'ın gerekli kılması; O'nun bilinmesine, O'nu bilmek de gerekliliğinin bilinmesine bağlı olur ki böylece kısır döngüye düşülmektedir.⁴⁸

Bu sözleri ve fikirleri Amidî'ye isnad etmesi Sayın Emrullah'ın kelâmcıları ve kelâm ilmini, özellikle Seffeddin Amidî'yi hiç anlamadığını gösteriyor. Amidî, Allah'ın varolduğu bilinemez" diyenlerin yukarıda yazılan fikirlerini, cevap verip şüpheleri gidermek için kitabına almıştır. Yukarıda zikredilen ve Emrullah'ın Amidî'ye isnad ettiği itirazlara Amidî'nin cevabı şudur: "Allah'ı bilmenin vücûbunun (gerekliliğinin), emredeni ve bu konuda O'nun emrini bilmeye tevakkuf ettiğini men'etmekle onlara cevap verilir. Bilakis Allah'ı bilmenin vücûbu (farzoluşu) gerçekleşmiştir. Şeriat da konulmuş (nasbedilmiş) delil ve hidayet alametlerini akılla düşünerek Allah'ı bilmenin mümkün oluşunu ikrar ve isbat eder.⁴⁹

Sayın Emrullah, iftira ederek, Amidî'ye şöyle dedirtir: "Amidî, der ki: Dinen Allah'ı bilmenin gerekliliği olabilirdi ama böyle bir emrin gerçekte olmuş olduğunu kabul etmiyoruz"⁵⁰ Emrullah, Allah'ı bilmenin vücûbunu inkâr edenlerin bu sözünü Amidî'ye nisbet ederken Ebkârul-Efkâr, v. 13a. Krş. S. Ş. El - Cürcani, Şerh el - Mevakıf, c.1,s. 112" diyerek kaynak verir. Böylece hatasını başka kelâmcılara da yükler.*

Sayın Emrullah, itiraz edenlerin fikirlerini şöyle diyerek Amidî'ye ait göstermeye devam eder:

"2 Müslüman topluluğu "Allah'ı bilmenin gerekli olduğunda birleşmişlerdir" görüşüne gelince; Amidî, bunun da sağlanmış olacağını tasavvur etmez. Çünkü O'na göre müslüman topluluğu, çokluğu ve durumlarının değişikliği nedeniyle, âdet olarak, tıpkı bir günde bir yemek çeşidinde birleşemeyecekleri gibi, bir meselede de oy birliği sağlayamazlar"⁵¹

Halbuki Sayın Emrullah'ın Amidî'ye nisbet ettiği bu görüşler de Allah'ı bilmenin vücûbuna karşı çıkanlara aittir. Allah'ı bilmenin vücûbu (farz oluşu) Amidî ve diğer Eş'ari alimlerine göre kitap icmâ ile sabittir. Bu konuda icma, kesinlik ifade eder.⁵²

Amidî, Allah'ı bilmenin farz oluşu üzerindeki icma'nın vukua geldiğini söyledikten sonra yukarıda zikredilen itirazlara şöyle cevap verir: "İcma'nın vukua da, müslümanların namazın ve ramazan orucunun farziyeti üzerinde icma hakkında mükellef olduklarına dair ittifak etmeleriyle sabittir. Eğer Allah'ı bilmenin farziyeti üzerinde icma'nın vukuu tasavvur edilmeseydi, yukarıda zikrettiğimiz konulardaki icmalar da vukua gelmezdi. Onların, bir günde bir yemek çeşidinde birleşememeleri, şer'i hükümlerin aksine, müslümanları buna iletip çekecek bir çekici âmilin bulunması, âdetde muhal olduğu içindir. İslam ümmetini, Allah'ı bilmenin farziyetinde birleşmeye iten âmil ve çekici, onların hakka uymaları ve bu konuda Nebi (s.a.v) den bize kadar gelen zabtedilmiş nasların bulunmasıdır."⁵³

Şerhu'l - Mevakıf'da, Allah'ı bilmenin farziyetine karşı çıkanların; "Şer'an Allah'ı bilmenin vücûbu mümkün olabilirdi. Fakat bunun vukûunu ve ümmet bunun üzerinde icma (ittifak) etmiştir, demenizi kabul etmiyoruz..." şeklinde itirazlarına şöyle cevap verilir: "Biz de dedik ki, İslam ümmetini Allah'ı bilmenin vücûbu gibi, üzerinde birleştirici emir; şeriata boyun eğmek ve onun hükümlerini bilmek gibi âmiller ve üzerinde icmâ edilen hüküm üzerine delalet eden açık deliller olur. Zikrettiğimiz bir çeşit taam (yemek) yemek ve bir kelimeyi söylemek üzerinde ümmeti birleştiren bir amil yoktur. Aksine insanların, birbirlerine mütehâlif (aykırı) olan durum, mizac, arzu ve istekleri, bu gibi şeylerde ittifak edemelerini gerektirir."⁵⁴

Sayın Emrullah, Amidî'ye yukarıda isnad ettiğinin bu defa şöyle diyerek tersini nisbet eder. "Amidî, icma'nın kurulmasını kabul eder, ama onun kesin değil zan ifade ettiğini söyler"⁵⁵ Halbuki Amidî, icma'nın vukuuu kabul edip de bunun kesin delil olmayacağını iddia edenlere karşı "Ebkârul - Efkâr" isimli kitabında cevap verir; İcma'nın hüccet olup kesinlik ifade ettiğini ve bu sebeple Allah'ı bilmek için aklî delil getirmenin farz olduğu ko-

48 Emrullah Yüksel, a.g.e. s. 131.

49 Amidî, a.g.e. vr. 136.

50 Emrullah Yüksel, a.g.e. s. 131 - 132.

* Bkz. E. Yüksel a.g.e. s. 132, 269. dipnot

51 a.g.e. s. 132.

52 Bkz. Amidî, Ebkârul-Efkâr, vr. 13b - 14a.

53 Amidî, Ebkârul-Efkâr, vr. 13b.

54 Seyyid Şerîf Cürcani, Şerhu'l-Mevakıf, s. 57, 1239, İstanbul.

55 E. Yüksel, a.g.e. 132. "Ama onun kesin değil zan ifade ettiğini söyler" cümlesi bozuktur. Doğrusu kesinlik değil.... olacaktır.

nusunda müslümanların ittifaklarının da kat'iyet ifade ettiğini anlatmıştır.⁵⁶

Amidî, icmâ'nın hüccet olup kesin bilgi verdiğine dair sahih hadis kitaplarında geçen "Ümmetim sapıklık ve yanlışlık üzerinde ittifak etmez." "Allah'tan ümmetimin yanlışlık ve sapıklık üzerinde ittifak etmemelerini istedim. O da bunu bana verdi" gibi 7 tane hadisi zikretmiştir. İcma'nın hüccet olduğuna dair hadislerin her ne kadar lafızları değişik ise de mana bakımından mütevatir olduğunu ve bunların tamamının zaruri (zorunlu) ilim ifade ettiğini söyler.⁵⁷

Amidî'ye göre "İslâm ümmetinden murad edilen de çocuklar, mecnunlar, muhalif kalma ve muhalefet etme ehliyeti bulunmayan halk olmayıp, hall ve akd ehlinde muhalefet ve muvafakat etmesi tasavvur olunan kimselerdir. Aynı ayrı kimselerin tek başlarına hata yapmalarının imkânı sebebiyle, bütün cemaatin yanlışlıkta birleşmesi lâzım gelmez. Kur'an nassı gibi bir delil sebebiyle, icma edilen konuda ümmetin isabeti ve doğruluğu sabit olunca müctehide buna uymak vacib olur. Ümmet mutlaka icma'a uymanın vacib (farz) olduğunda ittifak etmiştir. İcmaa uymanın savab (doğru) olması lazım gelince bunun aksinin (uymamanın) yanlış olması gerekir. İcmaa uymanın vacip olduğuna, rivayet edilen pek çok hadisler ve peygamberimizin cemaat ve birlikten ayrılma kötölemesi delalet eder"⁵⁸

Görülüyor ki Amidî'ye göre icma, Sayın Emrullah'ın anlattığı gibi zan değil, kesinlik ifade eder.

Sayın Emrullah, "Amidî, icmâ'nın kurulmasını kabul eder, ama onun kesin değil zan ifade ettiğini söyler"⁵⁹ diyerek buna Amidî'nin "el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm", isimli kitabını kaynak göstermiştir. Sayın Emrullah, buradaki yazılanı da anlamamıştır: Bu konunun anlatıldığı yerin başlığı şöyledir: "Yedinci Mes'ele: Haber-i vâhidle amel etmenin cevazına kail olanlar, bununla (ahad haberle) amel etmenin vücûbunda ihtilaf ettiler. Kasâni, Râfıza ve İbn-i Dâvûd gibi, onunla amelin cevazına kail olanlardan bir kısmı bunun vücubunu nefyedenlerdendir. Bir kısmı da bunun vücubunu isbat edenlerdir."⁶⁰ Amidî bu konu hakkında delilleri ve çeşitli görüşleri zikrettikten sonra,

ahad haberle amel etmenin vacib olduğuna dair vukua gelen sahabe'nin icma' etmelerinin, sükûti icma' olduğunu⁶¹ ve dolayısıyla bunun da zann ifade ettiğini söyler.⁶² Halbuki Amidî'ye göre, Allah'ı bilmenin vücubu hakkında ümmetin sarîh icma'ı vardır. Bu icma da kesinlik ifade eder.

Amidî yukarıda yazdığımız gibi icma'nın kurulmasını ve icmâ mün'akid olsa bile bunun kesinlik ifade etmeyeceğini iddia edenlere karşı, cevap vererek namazın ve ramazan orucunun farziyeti üzerinde icma'nın vukua geldiği gibi Allah'ı bilmenin vücubu hakkında da icma'nın vukua geldiğini söyler.⁶³ Fakat bakınız, bunları Sayın Emrullah nasıl tersinden anlamış: "Yazarımız beş vakit namaz ve orucun rukûnlerinin⁶⁴ gerekliliği üzerindeki birleşmenin Allah'ın emir ve yasaklarına uyan Müslüman toplumun ittifak ettiklerine aid tevatüre dayandığını belirtir. Bundan dolayı bu birleşme kesinlik ifade eder."⁶⁵ der. Sayın Emrullah yanlışlarına ayrıca Şerhu'l - Mevakıf'ı da, kaynak vererek ortak eder.⁶⁵ Sayın Emrullah yanlışlarına ayrıca Şerhu'l - Mevakıf'ı da, kaynak vererek ortak eder.⁶⁶ Halbuki Şerhu'l - Mevakıf'ta, "Allah'ı bilmenin vücubuna dair icma sabit olsa bile bunun bize nakledilmesi muhaldır" diye, itiraz edenlere şöyle cevap verilir: "Bu icma'nın nakledilmesine dair söylediğiniz söz; İslâmın rukûnlerinden olan beş vakit namaz, ramazan orucu ve diğerlerinin vücubu üzerinde ve kesin delilin zannî delilin önüne geçmesi konusunda tevatür yoluyla bilinen icma ve ittifaklarla çelişir."⁶⁷

Sayın Emrullah, bundan sonra da kendi hatalarını Amidî'ye yüklemeye devam eder: "Amidî, Allah'ı bilmenin gerekliliği üzerinde icma'nın gerçekleşmemiş olduğunu iki yönden göstermeye çalışır."⁶⁸

"1. Müslümanların çoğu ile hakikat sahipleri⁶⁹ (ehl el-hakk)'ne göre, zorunlu bilgilerin hepsi insanın iradesine dayalı olmayıp, çalışıp kazanmakla elde edilemez. Hem zorunlu şey gerekli (vacip) olmaz. Bu takdirde, bilgilerin zorunlu olduğuna inanan herkes onların gerekli ol-

61 a.e. s. 61.

62 a.e. s. 63.

63 Bkz. Amidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 13b.

64 İbarelerde "orucun rukûnleri" kelimesi yoktur. Ramazan orucu sözü vardır.

65 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 132.

66 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s.132. Dipnot, 274, Amidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 13b; Krş. S.Ş. Cürcani, Şerh el-Mevakıf, c. I, s. 113

67 Şerhu'l-Mevakıf, s. 57, İstanbul, 1239h

68 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 132.

69 "Hakikat sahipleri" denmez Ehlü'l - Hakk; hakka, gerçeğe tabi olanlar demektir.

56 Amidî, Ebkaru'l-Efkâr, vr. 13b - 14a.

57 a.e. vr. 13b-14a.

58 aynı eser. vr. 13b

59 E. Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 132.

60 Amidî, el-Ihkâm fî Usûli'l - Ahkâm, c.2, s.48, Kahire, 1967/1387.

madığını kabul eder. O halde böyle bir fikir ayrılığı olduğuna göre bu konuda icma' yoktur⁷⁰ derken daha önce de şöyle diyor: "Amidî'nin şu fikirleri ileri sürdüğünü görüyoruz: Bütün bilgilerimiz zorunlu değildir. Bunlardan bazıları zorunlu; bazıları iradeye dayalı (kesbî)dir. Çünkü eğer bütün bilgiler zorunlu olsaydı, her akıl sahibinin nefsinde aynı şeylerin bulunması zorunlu olurdu. Herkes bu zorunlu bilgiden uzak kalmaz ve fikir ayrılıklarına düşmezdi. Oysa gerek Eş'arilerin kabul ettiği gibi dinen (şer'an) gerek Mu'tezilenin iddia ettiği gibi aklen Allah'ı bilmenin gerekli (vacib) olduğu icma ile sabittir. Din de insanı iradesi olmayan şeyden yükümlü tutmamıştır⁷¹. Bu konuda icma'nın varlığı zorunluluk ile ilgili görüşü ortadan kaldırmakta ve bunun irademize dayalı bilgi olduğunu göstermektedir."⁷²

Görülüyor ki Sayın Emrullah, tezinde Amidî'ye Allah'ı bilmenin vücubu konusunda hem icmâ yoktur, hem de icmâ vardır, dedirtiyor. Bu kadar, çelişkilerle dolu bir tez olmaz. Yukarıda Emrullah'ın Amidî'ye "bu konuda icmâ yoktur" dedirtmek için aldığı görüş itirazcılarının görüşüdür. Amidî bunlara cevap olarak Allah'ı bilme gibi bilgilerin hepsi zorunlu olarak husule gelmediği için herkese icmali delillerle Allah'ı bilmenin farz-ı ayn, tafsilatlı delillerle de bilmenin farz-ı kifaye olduğunu anlatıyor.⁷³ Sayın Emrullah'ın yazdığına binaen Amidî'ye göre Allah'ı bilmenin vücubu üzerinde icma'nın gerçekleşmemiş olduğunun ikinci yönü: 2. "Biz biliyoruz ki Hz. Muhammed (s.a.) ve sahabe devrinden zamanımıza kadar halkın içinde, Allahın zatına ve sıfatlarına dair gereğine uygun bir şekilde bilgi ve akıl yürütmeğe sahip olmayan kimseler vardır. Bunlar her çağda çoğunluğu teşkil ederler. Onların imanları, sadece lisan ile ikrar olup kesinlik ifade etmeyen taklittir. Bununla beraber peygamber (s.a.) sahabe ve din imamları onların müslüman olduklarına hükmederler. Eğer, Allahı ayrıntılı bir bilgi ile bilmek gerekli olsaydı, Peygamber, sahabe ve din imamlarının, halkın bu bilgiyi terk etmelerine göz yummaları caiz olmazdı."⁷⁴ Sayın Emrullahın Amidî'ye aid gösterdiği bu itiraz da Allah'ı bilmenin vücubuna karşı çıkanların itirazıdır. Sayın Emrullah metni çevirirken, atladığı ve çarpıttığı sözler olmuştur: "Onların imanları, sadece lisan ile ikrar olup kesinlik ifade etmeyen taklittir." cümlesi yanlıştır. Çünkü; kesinlik ifade etmeyen, şüpheli olan taklid iman olmaz. Bu cümlelerin doğrusu şudur: "On-

ların sahib oldukları inanç: Sırf dil ile ikrar etmek ve hakında kesin bilgileri olmayan inancı taklid etmektir."⁷⁵ "Eğer Allah'ı ayrıntılı bilgi ile bilmek gerekli olsaydı..." yanlıştır. Doğrusu, eğer Allah Tealâ'yı bilmek şer'an vacip olsaydı, "Eimme"yi de din imamları diye anlamış. Burada eimme, halifeler, hükümdarlar, vali ve komutanlar demektir. Din alimini de içine alır: Evet, Amidî bu itiraza şöyle cevap verir: "Eğer Allah'ı ayrıntılı delil ile bilmek vaciptir, deseydik, terketmeleri üzerine avama bunu öğretip açıklamak vacip olurdu. Geriye icmali delil ile bilmek kalıyor. Müslüman olan halkın ayrıntılı delil ile değil de icmali delil ile Allahı bilmediğini biz kabul etmiyoruz. Allahı icmali delil ile bilmenin vücubu onlardan da kalkmaz. Sorulup istenildiği vakit Allahın varlığına dair icmali delilleri olduğu meydana çıkar. Bilakis açıklayıp öğretmek ayrıntılı delil ile bilmedikleri zaman olur. Ayrıntılı delil ile Allahı bilmek farz-ı ayn değildir. Farz-ı kifayedir"⁷⁶

Sayın Emrullah, sahabeler için "Amidî'nin sahabe hakkında "bu durumda onların, gerek Allah'ın zat ve sıfatlarına, gerekse akıl yürütme gibi meselelerin bilinmesine aid delillere yabancı kalmaları mümkün değildir."⁷⁷ diyerek Amidî'ye hem böyle söyletiyor, hem de sahabelerin içinde delil ile Allah'ı bilmeyenlerin olduğunu söyletiyor.

Sayın Emrullah diyor ki "Amidî bu iki hususu açıkladıktan sonra Allah'ı bilmenin yalnızca akıl yürütme ile sınırlandırılmayacağını şöyle anlatmaktadır: Biz Allahı bilmenin gerekliliğini kabul ediyoruz. Fakat Allah'ı bilmek için akıl yürütmeden başka bir yolun bulunmadığı fikrine katılmayız. Tersine başka bir yol ile de bu bilgi meydana gelebilir. Bu, ya Allah'ın yükümlüde doğrudan doğruya yaratmasıyla ya Peygamberin haberiyle veya bir tarikata, riyazâta girmek ve nefsi temizleyip olgunlaştırmak suretiyle de olabilir."⁷⁸ Sayın Emrullah'ın Amidî'ye isnad ettiği bu sözler, Allah'ı bilmenin vücubuna itiraz edenlere aiddir. Burada Sayın Emrullah, Amidî'ye nisbet ederek "Peygamberin haberiyle Allah'ı bilmek meydana gelebilir" demiş. Halbuki Amidî'ye göre Peygamberin haberiyle Allah bilinmez. Çünkü Peygamberin haberiyle Allah'ı bilmek kısır döngüye (devr-i batıla) sebep olur. Yukarıda yazdığım gibi Amidî böyle bir istidlâlin kısır döngü olacağını "delil olması, medlulünü bilmeye tevakkuf eden (bağlı olan) sözle istidlâlin muhal kısır döngü olacağını

70 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 132.

71 Emrullah'ın, din de bir insanı iradesi olmayan şeyden yükümlü tutmamıştır" cümlesi bozuktur.

72 a. eser, s. 88

73 Amidî, Ebkar, vr. 14a

74 E. Yüksel, a. eser, s. 132-133.

75 Amidî, a. eser, vr. 13a.

76 Amidî, Ebkaru'l-Efkâr, vr. 14a.

77 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 135.

78 a. eser, s. 133.

açıklamıştır. "Allah'ın kelamı (veya peygamberin sözüyle) peygamberin doğruluğuna ve Bâri Teala'nın varlığına delil getirmek mümtene olan devirdir" demiştir.⁷⁹

Sayın Emrullah şöyle diyerek aynı hatayı tezinin 144. sayfasında tekrarlamıştır: "Görüyoruz ki Amidî'de Allah'ı bilmek için akıl yürütme bir yol olmakla beraber, tek yol değildir. Bir kimsede ilham gibi Allah'ın yaratması veya Peygamberin haber vermesi ile de bu bilgi meydana gelebilir".⁸⁰

Yukarıda da gösterdiğimiz gibi Sayın Emrullah kendi kafasından Allah'ı bilmenin vücubunu açıklayan ayetlerin kesinlik ifade etmediğini,⁸¹ Allah'ı bilmek için akıl yürütmenin imkânsız olduğunu,⁸² Allah'ı bilmenin gerekli (vacip) olmadığını⁸³ ve Allah'ı bilmenin gerekliliği (vücub) üzerinde icma'nın gerçekleşmemiş olduğunu⁸⁴ Amidî'ye söylettirdikten sonra "Akıl yürütme konusunda Hz. Muhammed ile sahabenin tutumu"⁸⁵ ismiyle açtığı bir başlık altında şöyle yazar. "Amidî, akıl yürütmenin gerekli olmadığını savunanlar tarafından birtakım itirazların yapıldığını hatırlatır. Biz onları birkaç madde halinde özetledikten sonra Amidî'nin bunlara verdiği cevaplara geçeceğiz. O itirazlar şunlardır:

"1. Peygamber ve sahabeden Allah'ı bilmeğe ulaştıran akıl yürütmenin gerekliliğine ait bize nakledilmemiştir."⁸⁶ Sayın Emrullah Amidî'nin itiraza verdiği cevabın bir kısmını şöyle naklediyor: "Şu halde biz peygamber ve sahabenin akıl yürütmeyi reddettikleri fikrini kabul etmiyoruz. Biraz yukarıda Eş'arilerin benimsediği iki yol ile akıl yürütmenin gerekliliğini açıkladık. Gerekli olan şey inkar olunabilir mi? Ayrıca Cenab-ı Allah ayetleri ile akıl yürütenleri ve tefekkür edenleri öğmüş iken nasıl inkâr olunabilir?"⁸⁷

Yukarıda da gösterdiğimiz gibi Sayın Emrullah Amidî'ye Allah'ı bilmek için akıl yürütmenin imkânsızlığını söyleyip ona Allah'ı bilmenin vücubunu reddettirirken burada 180 derece dönüş yaptırarak bunu kabul ettiriyor.

Sayın Emrullah Amidî'ye ".... Eş'arilerin benimsediği iki yol ile akıl yürütmenin gerekliliğini açıkladık" diyor. Halbuki metinde "Eş'arilerin benimsediği" kelimeleri yoktur. Sayın Emrullah sanki Amidî Eş'ari de-

ğilmiş de Eş'ariler Kur'an nassları ve icma ile Allah'ı bilmek için akıl yürütmenin vücubunu isbatlıyorlarmış da Amidî de onların görüşlerini naklederek bu görüşlere katılmıyormuş gibi bir hava veriyor!? Ebkârul- Efkâr'daki Amidî'nin sözü şöyledir: "Muhakkak biz yukarıda geçen iki yol ile Allah'ı bilmek için akıl yürütmenin vacib olduğunu açıkladık. Vacib (farz) olan hüküm inkâr edilemez..."⁸⁸

Sayın Emrullah, tezinde "Allah'ın, akıl yürütme ile bilinmesi" başlığı altında yerli ve yabancı yazarların "Allah'ın varlığının zaruri, fitri yol ve akıl yürütme ile bilineceğine aid görüşlerine yer vermiş, İbn Rüşd'ün inayet ve ihtira' yolunda söz etmiştir. Fakat bu konuda Amidî'nin fikirlerinden ve istidlâllerinden tek kelime bile almamıştır. Halbuki tezinin ismi "Amidî'de Bilgi Teorisi"dir. Ancak bu arada, Allah'ı bilmenin vücubunu konusunda Amidî'nin görüşünü açıklarken yine büyük yanlışlıkların içerisinde düşmüştür. Sayın Emrullah şöyle yazıyor: "Amidî'nin belirttiğine göre akıl yürütme ile Allah'ı bilme konusunda Eş'ariler arasında iki görüş vardır. Biri Allah'ı akıl yürütme ile bilmek seçkinler (a'yan) üzerine gereklidir, diğeri vücub-u kifayedir. Yani bazı kimseler akıl yürütme ile Allah'ı bilirler ise diğerlerinden bu gereklilik kalkar. Seçkinler üzerine gerekli görenlerden bir kısmına göre, eğer inanan kimse delilsiz olarak inancında isabet etmiş ise akıl yürütmeyi terketmekle asi olur. Bir kısmı da o kimse inancında isabet etmiş ise yalnız inanmasının yeterli olacağını söylediler"⁸⁹ Emrullah Yüksel bu cümleleri tamamen yanlış anlamıştır. Doğrusu şöyledir. Bu cümlelerin başında Amidî, Allah'ın varlığının icmalî ve tafsili delillerle bilineceğini anlattıktan sonra şöyle der: "Ashabımız (Eş'ariler) bunda (icmalî ve tafsili delillerle bilmenin vücubunda) ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı icmalî delil ile Allah'ı bilmek herkese vacibdir. Farz-ı ayn olmak üzere farzdır. (vacibetü'n ale'l-a'yân). Tafsilatlı delil ile bilmek⁹⁰ vücub-ı kifâye ile vacibdir (farz-ı kifayesidir). Toplumun hepsi bundan vazgeçerse, herkes günahkâr olur. Bazıları tafsilatlı delil ile bilirse diğerleri günahattan kurtulur. Ashabımızdan bir kısmı da; tafsilatlı delil ile Allah'ı bilmek farz-ı ayndır. Her bir kimseye farzdır. Fakat bir kimsenin, başkasının şüphesini giderecek delili olmadığı halde, itikadî vakıa muatabık ve isabetli olursa, bu kimse vacip olan nazar (akıl yürütmeyi) terketmesi sebebiyle âsi mü'mindir. Bazısı da

79 Âmidî, Ebkârul-Efkâr, vr. 20a

80 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 144.

81 Emrullah Yüksel, Amidî'de Bilgi Teorisi, s. 130

82 aynı eser, s. 131

83 aynı eser, s. 131

84 aynı eser, s. 132

85 aynı eser, s. 134

86 aynı eser, s. 134.

87 aynı eser, s. 135.

88 Amidî, Ebkârul- Efkâr, vr. 14b.

89 aynı eser, s.143.

90 Tafsilatlı delil ile bilmek: Bildiği delili yazıp anlatmaya, varid olacak şüphe ve itirazları gidermeye ve hakkında münazara yapıp delilini müdafaa etmeye güç yetirecek şekilde bilmesi demektir. Bkz. Âmidî, Ebkârul- Efkâr, vr. 14a.

Allah'ı bilmede, inanılana (mu'tekede) muvafık, şeksiz ve şüphesiz inananların inancını, delilsiz olsa bile, yeterli saymış ve bu türlü inanca da ilim (bilmek) demiştir.⁹¹

Bundan sonra Sayın Emrullah bu konuda Amidî'nin görüşü şöyle diyerek açıklar: "Amidî'nin bu konudaki görüşü şudur: İnanan herkes inancını kısa (icmalî) delil ile bilmesi gereklidir. Ayrıntılı olarak bilinmesi gerekli değildir. Halkın da en azından böyle bir yeteneğe sahip olduğundan hiç şüphesi yoktur. Seçkinler üzerine de ayrıntılı deliller ile bilmek gerekli değildir"⁹²

Halbuki Amidî'nin bu konudaki görüşü, Eş'arilerin büyük bir çoğunluğu olan birinci kısmın görüşüdür. Yukarıda bunun doğrusunu yazdık. Sayın Emrullah bu birinci kısmın görüşünü yukarıda da gösterdiğimiz üzere yanlış vererek halk üzerine Allah'ı bilmek farz değilmiş gibi vermiş, burada da, "İnanan herkese inancını kısa (icmalî) delil ile bilmesi gereklidir" diyerek çelişkilğe düşmüş, metinde "inancını" değil, "Allah'ı icmalî delil ile bilmek halka farzdır"⁹³ şeklindedir. "Halkın da en azından böyle bir yeteneğe sahip olduğundan hiç şüphesi yoktur" sözü de yanlıştır. Çünkü, inanan, inanmayan her insanda Allah'ı bilme yeteneği vardır. "Seçkinler üzerine de ayrıntılı delil ile bilmek gerekli değildir" demesi de yanlıştır. Çünkü Amidî'ye ve diğer bütün kelimcılara göre ayrıntılı delil ile Allah'ı bilmek farz-ı kifayedir. Ayrıntılı delil ile bilenler de seçkinlerden olur. Ebkaru'l - Efkâr'daki metnin doğru tercümesi şöyledir: "Hak üzerine tafsilatlı (ayrıntılı) delil ile değil de icmalî delil ile Allah'ı bilmek vacibdir (farzdır). Halkın icmalî delil ile de Allah'ı bilmediğini kabul etmeyiz ki onlara, icmalî delil ile bilmek farz değildir, denilsin. Halktan Allah'a inançlarını itiraf edip açıklamaları istense, onların ayrıntılı delil ile değil de icmalî delil ile bildikleri anlaşılır. Tafsilatlı delil ile Allah'ı bilmek farz-ı ayn değildir"⁹⁴ Sayın Emrullah, metinde geçen "vacibetü'n ale'l-a'yan" = farz-ı aynın, sözünü seçkinler üzerine gerekli diye anlamıştır ki bu da büyük bir yanlıştır.

GERÇEK AKIL YÜRÜTME KONUSU HAKKINDA

Kelâm bahislerinin önemlilerinden birisi de "sahih nazar" yani doğru olarak delil getirme konusudur. Amidî, Ebkaru'l-Efkâr isimli eserinde sahîh nazar (sıhhatli istidlâl) yoluyla ilim elde edileceğini söyleyerek buna dair

deliller serdettikten sonra nazar (akıl yürütme) ile kesin bilgiye ulaşılamayacağını ileri sürenlerin birtakım şüphe ve itirazlarını 16 madde içerisinde vermiştir.⁹⁵

Sayın Emrullah, Amidî'nin 16 madde içerisinde sıraladığı şüphecilerin itirazlarından anladığını bunların inceliklerini ve püf noktalarını belirtmeden bir paragraf içerisinde yazar. Onun bu şüphecilerin itirazlarından anladığı da; onların bedihiyyat, müşahadat ve mücerrebata itirazları, akıl yürütme, yine akıl yürütmeye dayanırsa kısır döngünün lazım geleceği gibi iddialardır.⁹⁶

Amidî, itiraz edenlerin ortaya attığı bir şüpheyi de 12. maddede zikrettikten sonra ayrıca yazdığı cevaplar bahsinin 12. maddesinde buna cevap verir. Emrullah Yüksel de bu şüpheyi zikretmeden Amidî'nin buna cevabını da yanlış anlatır: "Gerçek akıl yürütmenin akıl yürütülen şey ile bilgiye ulaşmasının anlamı, akıl yürütülen şeyde bilgi, gerçek akıl yürütmenin peşinden gelir demektir. Akıl yürütme işlemi bitmeden ilgili bilginin meydana gelmesi düşünülemez. Çünkü; bu bilgi çeşidi, iradeyle meydana gelen bilgidir. Bilgi hasıl olunca bunun da başka bir akıl yürütmeye ihtiyacı vardır diye bir kısır döngü söz konusu olamaz"⁹⁷

İtirazcının ortaya attığı ve Sayın Emrullah'ın Amidî'den cevabını yazdığı şüphe şöyledir: "Hakkında delil getirilen şeyi (medlûl) bilmek, ya delilin buna delâletini bilmeye bağlı olur, ya da bağlı olmaz. Eğer birincisi olursa, hakkında delil getirilen şeyi bilmeye delilin delâleti, delil ile medlûl bilmek arasında izafi (bağıntılı) bir durumu bilmek olur. (Allah'ın varlığının delili gibi) izafet (nisbet edip bağlamak) muzafün ileyhe (kendisine nisbet edilene) tevakkuf eder. Muzafün ileyhi bilmek izafeti bilmeye bağlanınca, bu kısır döngü olur. Çünkü delilin delaletini bilmek, ya medlûl bilmekle beraber kalacak, ya da kalmayacaktır. Eğer, delilin delâletini bilmek, medlûl bilmekle beraber durup kalırsa, iki ayrı çeşit bilginin bir arada durması muhaldir. Eğer durup kalmazsa, delilin delâletini bilmeyerek medlûl bilmek muhaldir."⁹⁸

Amidî, buna cevabında; medlûl bilmenin, delilin ona delaletini bilmeye bağlı olmadığını, bilakis medlûl bilmenin, delilin ona delalet yönünü (cihetini) anlayıp bilmeye bağlı olduğunu söyler. Ona göre: delili bilmekle delilin medlûlüne delalet yönünü bilmek birbirinden ayrı şeylerdir. Delilin delaleti, getirilene (medlûle) izafe edilse bile, asıl delilin delalet yönünü bilmek, medlûl bilmeye bağlı olmaz. O halde delilin delâletini ve medlûl bilmek,

91 aynı eser, vr. 14a.

92 Emrullah Yüksel, a.g.e. s. 144.

93 Amidî, aynı eser, vrk. 14a.

94 aynı eser, vr. 14a.

95 Amidî, a. eser, vr. 10b-12b.

96 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 114- 115.

97 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 116.

98 Amidî, Ebkaru'l - Efkâr, vr. 11a

delilin delalet yönünü bilmeye bağlıdır. Delili delalet yönü iyice anlaşılıp bilinince, delilin delaletini bilmekle medlül bilmek birbiri ardınca birlikte vukua gelir.⁹⁹

Yukarıda verdiğimiz Sayın Emrullah'ın Amidî'ye nisbet ettiği ile gerçekten Amidî'den naklettiğimiz delil ve bilgi bağıntısı görüşü arasında hiçbir münasebet var mı? Sayın Emrullah, Amidî'ye nisbet ederek şöyle söylemiş: "Akıl yürütme işlemi bitmeden ilgili bilginin meydana gelmesi düşünülemez. Çünkü bu bilgi çeşidi irade ile meydana gelen bilgidir..."¹⁰⁰ Doğru bilginin irade ile ne ilgisi varsa?! Sanki yanlış bilgilerde iradenin bir rolü yokmuş gibi?!

Amidî, "Medlül bilmek, delilin delalet yönünü bildikten sonra mı gelir, yoksa delilin delalet yönünü bilmekle birlikte mi meydana gelir (yani delilin delalet yönünü bilmek, nazar ve istidlâlin ruknû müdür, yoksa şartı (temeli) midir)¹⁰¹ diye sorduğu soruya kendisi şöyle cevap verir: "Bir kısım alimler dediler ki, akıl yürütme (istidlâlde), medlül bilmek, delilin delâlet yönü bilindikten sonra husule gelir. Çünkü, delilin delâlet yönünü anlayıp bilmek, nazarın (akıl yürütmenin) rukunlerinden. Nazar, medlül bilmekten başkadır. Eğer, medlül bilmenin, nazarın rukunlerinden bir rukun ile beraber olması caiz olsaydı, bunun nazar ile birlikte vukua gelmesi mümkün olurdu."¹⁰² Bundan sonra Amidî kendi görüşünü şöyle açıklar: "Hakk (gerçek) olan Kadı Ebu Bekir el-Bâkılânî'nin dediğidir: Nazar (akıl yürütme) delilin delâlet yönünü araştırmaktadır. Delilin delalet yönü anlaşılıp bilindikten sonra nazar (akıl yürütme=istidlâl) medlül bilmeye iletmış olur. O halde delilin delâlet yönünü bilmek akıl yürütmenin ruknû değildir."¹⁰³ Ruknû olmayınca şartı ve temeli olur. Bir istidlale delilin delalet yönünü bilmek istidlâlin şartı ve temelidir. Akıllı ve uy-anık olmak, doğru düşünmenin temeli olduğu gibi.. Ben, Amidî'nin delilin delalet yönünün, akıl yürütmenin şartı olduğu konusundaki görüşünü olduğu gibi nakledip yazdım. Şimdi Sayın Emrullah'ın aynı konuyu nasıl anlattığına bakalım: Sayın Emrullah, "Amidî, bu arada, kanıt getirilen şeye ait bilgi, kanıtın aracılık ettiği yönle ilgili bilgidir sonra mıdır, beraber midir? sorununa ve bu konuda fikir ayrılıklarının bulunduğu temas eder. Bu sorunun şöyle bir açıklamasını yaptıktan sonra fikir ayrılıklarını belirtmemizin yerinde olacağı kanatindeyiz. Örneğin âlemi ve Allah'ın varlığına kanıt getirmek istiyoruz:

Âlem sonradan olmalıdır;

Her sonradan olana bir yaratıcı gerekir,

O halde âlemin bir yaratıcısı vardır.

Burada kanıt getirilen "O halde âlemin bir yaratıcısı vardır." sonucuna ait bilgi, kanıtı aracılık eden iki öncül ile ilgili bilgidir önce mi, sonra mı olduğu meselesidir"¹⁰⁴ diyor.

Burada kanıt getirilen "O halde âlemin bir yaratıcısı vardır" medlülüne ait bilginin, Sayın Emrullah'ın "kanıtın aracılık ettiği yön" dediği delilin delâlet yönünü bilmeden önce olduğunu kelâmcılar da dahil hiç bir kimse söylememiş ki bunda fikir ayrılığı olmuş olsun. Medlülün, delilin delâlet yönünü bilmeden önce olduğu kabul edilirse, hasıl olan bilgiyi tekrar tahsil etmek gerekir. Hasıl tahsil ise muhaldir. Asıl ihtilaf edilen, "delilin delalet yönünü bilmek, nazarın (akıl yürütmenin) ruknû müdür, yoksa şartı mıdır?"¹⁰⁵ Emrullah, sonra şöyle yazıyor: Amidî, bir gruba göre sonradır, der. Çünkü onlar kanıtın aracılık ettiği yönle ilgili bilginin, akıl yürütmenin temellerinden biri olduğunu söylerler."¹⁰⁶ Halbuki bu grup, kanıtın aracılık ettiği yönle ilgili bilginin, (delilin delâlet yönünü anlayıp bilmenin) akıl yürütmenin rukunlerinden olduğunu söylüyorlar. Sayın Emrullah ruknû, temel diye tercüme etmiştir. Temel, ruknûn karşılığı olmaz, şartın karşılığı olur. Emrullah, "Amidî, bu hususta el-Bâkılânî'nin söylediğinin gerçek olduğunu kabul eder"¹⁰⁷ dedikten sonra Bâkılânî'nin görüşünü şöyle yazar: "Kanıtın aracılık ettiği yönle ilgili bilgi, deminki grubun tersine, akıl yürütmenin temelinden değildir."¹⁰⁸ Eğer, delilin delalet yönünü bilmek, akıl yürütmenin temeli olmazsa, ruknû de değilse, o zaman bunsuz akıl yürütme (istidlâl) olur mu? Niyet etmek, namazın ruknu olmazsa şartı (temeli) olur. Zaten yukarıda tercümesini verdiğimiz gibi âmidî, delilin delâlet yönü araştırılıp bilindikten sonra istidlâlin medlül bilmeye ileteceğini söylüyor.

Sayın Emrullah şöyle söyleyerek delilin delâlet yönünü de anlamamış olduğunu gösteriyor: "Şu halde el-Bâkılânî'nin fikrine göre, biz önce kanıtın yönünü araştırırız. Onu bulduktan sonra ancak akıl yürütme gerekli olur. Örneğin âlemi kanıt olarak ele aldığımızda, önce

99 aynı eser, vr. 11b-12a.

100 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 116

101 Âmidî, a. eser, vr. 12a.

102 a. eser, a. yer.

103 a. eser, a. yer.

104 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 116.

105 Âmidî, a. eser, vr. 12a

106 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 116.

107 a. eser, a. yer.

108 a. eser, s. 116.

bununla âlemin fiziki maddesini mi, yaratanını mı veya başka yönünü mü bilmek istediğimizi araştırıp bakarız. Bu yönü tayin ettikten sonra akıl yürütme gerekli görülür. Böylece bilgilerin birbiri peşinden gelmesinde herhangi bir sakınca yoktur."¹⁰⁹

Sayın Emrullah'ın dediği gibi "Şu, şu şeyin delili olsun diye bir şeye bir medlül ta'yin edelim. Âlemin fiziki maddesi değil de yaratanını bilmek istiyoruz. Alemin bilmek istediğimiz bu yönünü tayin edelim. Bu yönünü tayin ettikten sonra, âlemin yaratıcıya delâlet cihetini anlayıp kesin olarak bilmeden akıl yürütme nasıl gerekli görülür ve bu tayinden sonra bilgilerin birbiri peşinden gelmesi hiç mümkün olur mu? Bu olacak iş değildir?! Öyle yağma yok. Asıl akıl yürütme âlemin delâlet yönünü anlayıp bildikten sonra yani; âlemin yapıldığı malzemenin (maddenin) mahiyeti, yapısı ve özelliklerini ve bunların âlemin nizamını ve içindeki bitki ve hayvanları vücuda getirip getiremeyeceğini kesin olarak anlayıp bildikten sonra, âlem ile Allah'ın varlığına delil getiririz.

Sayın Emrullah'ın dediği şekilde öyle "âlem ile Allah'ın varlığına delil getirmeyi tayin ettikten sonra" Âlemin delâlet yönünü bilmeden, Allah'ın varlığına dair hiçbir bilgi husûle gelmez. Meselâ, insanların her bir ferdi Allah'ın varlığının delilidir. İnsandan Allah'ın varlığını istidlâl için, bunun Allah'ın varlığına delil olduğunu tayin edip söylemek yetmez. İnsanın Allah'ın varlığına delâlet yönünü iyice anlayıp bilmek lazımdır. İnsanın Allah'ın varlığına delâlet yönünü bilmek demek; onun teşekkül ettiği maddelerin cansız, akılsız ve atıl olması ve bunların insanın 1 milyon sayfalık vücut planına göre ittifak edip onun bedenini yapamayacaklarını ve tabiatını kuvvet ve enerjilerinin buna güç yetiremeyecekleri hususlarını anlayıp bilmek demektir. Ayrıca, tabiatın maddesi ve enerjileri içinde bulunmayan insanın canı ve ruhunu idrak ederek âlemin madde ve enerjilerinin kendilerinde olmayan bir şeyi veremeyeceklerini anlayıp bilmektir.

Sayın Emrullah, nazar ve istidlâle karşı çıkanların bir itiraz ve şüphesini de metinden almaya kalkışmış, onu da yanlış aktarmıştır: "Akıl yürütenin kanıtladığı (medlül) Allah'ın varlığına ait ise, Allah'ın varlığına kanıt olan âlemin yokluğu ile beraber kanıt batıl olur, dolayısıyla medlül batıl olur ki bu da imkânsızdır..."¹¹⁰ "Yukarıda akıl yürütmenin karşısındakilerin bir itirazı da, Allah'ın

varlığına kanıt olan âlemin yokluğuyla beraber kanıtın batıl olacağı ve dolayısıyla kanıtlanan şeyin de batıl olacağı idi."¹¹¹ Böyle bir cümle ve itiraz Sayın Emrullah'ın varak numarasını verdiği yerde yok. Bu itirazın konusu başkadır. İtirazın doğrusu da adem-i delilden (delilin yokluğundan) medlülün bulunmaması lazım gelir. Allah'ın varlığına kanıt olan âlemin yokluğuyla birlikte kanıt yok olur. Kanıt batıl olmaz. Kanıt yok ki batıl olsun. Bu konuyu tenkidimizin baş taraflarında yazdık.

Sayın Emrullah'ın yanlış verdiği veya kafasından uydurduğu itirazcının metinde geçen bu şüphesini olduğu gibi tercüme ederek veriyorum. "İstidlâlde bulunan meselâ Sani'nin (Yaratıcı'nın) varlığına delil getirince, delili getirilen şey (medlül); ya Yaratıcının varlığıdır, ya da Yaratıcı'nın varlığını bilmektir. Birinciye kâil olmak câiz değildir. Çünkü, istidlâlin istenilene (matluba) iletmesi; bu konudaki mezheplerin ihtilâfına göre ya tazammun, ya vücub (gerekli olma) veyahut da istidlâlin bilgiyi tevlidi (doğurması) cihetindendir. Akıl yürütme (nazar) ne Rab Teâlâ'nın varlığını içine alır, ne onu gerektirir ve ne de tevlid eder.

İkinciye (Allah'ın varlığını bilmeye) kâil olmak da imkânsızdır. Çünkü Allah'ın varlığını bilmeye delâlet eden deliller, hakikatleri ve sıfatları itibariyle delâlet ederler. Eğer Allah Teâlâ, varlığını bilmekle birlikte bunlarla istidlâl edecek kimseleri yaratmasaydı ve varlığını bilecek kimseleri de yaratmasaydı da bu bakımdan deliller, delil olmaktan çıksaydı, bu takdirde mahiyetleri itibariyle deliller olmazdı. Bilâkis deliller, halleri itibariyle delil olarak kalsalar bile bunlara bakanın bakış açısından delil olurlar. Bu bakımdan da delil medlüle izafe (nisbet) edilir. Delillerin mahiyet ve özelliklerinin delâlet ettiği medlül, Allah'ın varlığını bilmek olsaydı, istidlâl eden âlimin yokluğuyla beraber O'nun varlığını bilmek muhal olurdu. Bu yönden de delil medlûlsüz kalırdı".¹¹²

Amidî'nin bu itiraza verdiği cevap şöyledir:

Tercih edilen görüşe göre; delilin medlül, yaratıcının varlığıdır. Bununla beraber biz delilin medlül (varlığı kanıtlanan şeyi) gerektirdiğini, içine aldığını ve onu doğurduğunu kabul etmeyiz. Delil getirmek medlül ile ilgili olur. Bu ilgili olma zikredilenlerden daha şümûllü ve geneldir. Delil medlül ile ilgili olur. Bu ilgili olma zikredilenlerden daha şümullü ve geneldir. Delil getirmenin, medlül içine aldığını (tazammun ettiğini) söylemekle,

109 a. eser, s. 117

110 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 115

111 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 117

112 Amidî, Ebrâku'l-Efkâr, vr. 11a

demek istediğimiz; nazarın (istidlalin), medlûlû bilmek için yapılmasıdır. Delil ile medlûl arasındaki nisbet, tealuk (delilin medlulle ilgili olması) itibariyledir. Nazar (akıl yürütme) ile medlûlû bilmek arasındaki nisbet de tazammun (akıl yürütmenin medlûlû bilmeyi içine alması) bakımındandır.¹¹³

Sayın Emrullah ise Amidî'nin bu cevabını, çoğunu değiştirerek şu şekilde yazar: "Amidî, kanıtın batıl olmasıyla kanıtlanan şeyin de batıl olacağı fikrinin kabul edilemeyeceğini söylemektedir.. Çünkü kanıt, kanıtlanan şeyi içine almadığı gibi, ne gerektirir, ne doğurur. Akıl yürütme ile bilgi arasındaki bağıntı ise, içine almak (tazammun) iledir. Gerçek akıl yürütme bilgiden ayrılmaz. Akıl yürütme ile ilgili bilgi akıl yürütme sayesinde kazanıldığı halde, aralarında gerektirme ve doğurma yoktur."¹¹⁴

Kelâmcılara isnad edilen hata:

Sayın Emrullah'ın kitabının 118. sayfa 232. dipnotunda: "Gazzali'ye gelinceye kadar bir küfür sayılan mantık, sonraları çok ilgi görmüş ve farz-ı kifaye hükümünde tutulmuştur" demesi de kelâm tarihini hiç bilmediğini gösteriyor. Sayın Emrullah bu sözü Necati Öner'in "Klasik Mantık" isimli eserinden (s. 7-8, Ankara, 1974) almış, o da İzmirli İsmail Hakkı'nın "Felsefe Dersleri" isimli kitabından almıştır. İsmail Hakkı, eğer dediyse böyle demekle hata etmiştir. Kudemay-ı mütekellimin (eski kelâmcılar) ve diğer alimler, mantığın kullanmasını küfür saymamışlardır. Ancak, eski kelâmcılara göre, mantığın temeli sayılan ve eşyanın mahiyet ve özelliklerini ifade eden "cins, nev'i, fasıl, hâssa ve araz-ı âmm" denilen beş geneller; zihnin itibar ettiği şeyler olup, bunların hariçte varlıkları yoktur, diyorlar. Bu sebeble, onlar tarif ve istidlâllerinde beş genellere (külliyyat-ı hamse) riayet etmiyorlardı. Fakat, beş genellerin kullanılmasına karşı çıktıkları halde, tarifleri ve akıl yürütmelerinde bunları kullananları da, asla ve hiçbir zaman tekfir etmemişlerdir. Emrullah Yüksel'in dediği gibi "mantığın küfür sayıldığına"¹¹⁵ dair bir söz ve yazıya, kudemanın ve müteahhirinin eserlerinde rastlanılmamıştır.

Eski kelâmcılar, mantığı nasıl küfür sayarlar ki, Aristo mantığına karşı çıksalar bile, kendileri, tarif ve istidlâllerinde aklın prensiplerine ve akıl kaidelerine son derece bağlı kalmışlardır.

Bir ilim adamının "Gazzali'ye gelinceye kadar bir küfür sayılan mantık..." sözünü yazanın kaynak verip vermediğine -ki kaynaklardan böyle bir şey yoktur- bakması, şayet kaynak vermişse bu kaynağı incelemesi gerekirdi.

Eski kelâmcılar, "delilin batıl olmasından medlûlûn de butlanı veya delilinin yokluğundan adem-i medlûl lazım gelir" prensiplerine bağlı kalmalarına rağmen bunları kabul etmeyenleri bile tekfir etmiyorlardı. Yalnız iman esaslarından ve zarurat-ı diniyyeden birini veya birkaçını açıkça inkâr edenleri, küfre nisbet ediyorlardı.

SONUÇ:

Prof. Dr. Emrullah Yüksel'in "Amidî'de Bilgi Teorisi" isimli kabul edilmiş olan doçentlik tezi hata ve yanlışlıklarla doludur. Biz bunlardan bir kısmını gösterdik. Sayın Emrullah tezinin netice kısmında "Bununla beraber, çalışmamızda belirtildiği gibi Amidî'nin konumuzla ilgili görüşmelerindeki tutarsızlıklarını ortaya koymayı ihmal etmedik."¹¹⁶ diyor. Böyle söylemekle Sayın Emrullah ilimle alay eder gibi ne kadar büyük bir laf etmiştir. Amidî'nin "ilm"i ve diğer kelâm konularını açıklamalarında tutarsızlık ve çelişki yoktur. Büyük bir kısmını gösterdiğimiz gibi tutarsızlık ve çelişiklik Sayın Emrullah'ın yazdığı tezdendir. Sayın Emrullah'ın "Amidî'de Bilgi Teorisi" ismi altında yazdığı tez; tutarsızlık, çelişiklik ve yanlışlarla doludur. O da tutmuş bu tutarsızlık ve hatalarını Amidî'ye ait göstermiştir.

Sayın Emrullah "Akıl yürütme her ne kadar zihni bir işlem sonunda hüküm şeklinde ifade edilen bir bilgi türümüz ise de..."¹¹⁷ demiştir. Halbuki akıl yürütme bir bilgi türü değil, bilgi elde etmenin bir tür yolu ve sebebidir. Yukarıdaki sözünün devamında "Tecrübî bilimlerde bile söz konusu olan "kesinsizlik prensibi", nasıl ki tecrübî bilimlerde bilinen olguların değerini küçültmüyor ve insanı gerçeğin peşinde koşmaktan alıkoymuyor ise aynı şey akıl yürütme için de geçerlidir"¹¹⁸ diyor. Kitabının netice kısmında da "Neticede Amidî'yi kendisinden sonraki kelâmcıları etkisi altına alan, bilgi teorisi bakımından bugünkü ilmin vardığı kesinsizlik prensibine aykırı düşme-

113 Amidî, a. eser, vr. 12a

114 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 117

115 a. eser, s. 118, 232. dipnot.

116 Emrullah Yüksel, a. eser, s. 153.

117 a. eser, s. 126.

118 a. eser, s. 126

yen, katılığa kaçmayan bir görüş sahibi olarak görmekteyiz"¹¹⁹ demektedir.

Halbuki bugünkü bilimde kesinlik prensibi hakim olmaktadır. Sosyal bilimler hariç, bilimde yapılan şartlanlık ve spekülasyonları bir tarafa bırakarak deriz ki fizik ve kimyanın tamamında ve biyoloji'nin büyük bir kısmında kesinlik vardır. Kesin olmayan bilgiler ve ihtimaller ilim değildir, teoridir. Zaten ihtimaliyet taşıyan ve kesin olmayan bilgiye ilim (bilim) denmez. Her ilim bilgidir. Her bilgi ilim değildir. Çünkü yanlış olan ve kesin olmayan bilgiler de vardır. Sayın Emrullah'ın dediği "kesinsizlik" (belirsizlik) prensibi, yalnız Kuantum (foton ve elektron gibi proton ve nötrondan küçük parçacıklar) fiziğinde geçerlidir. Kuantum kuramına göre bir parçacığın yeri ve hızı aynı anda ölçülmez. Heisenberg belirsizlik ilkesinin izin verdiği oranda saptanabilir.¹²⁰

Amidî'ye göre, ilim; zanna yer vermeyen ve ihtimâlsiz olan kesin bilgidir; zıddına ihtimâli olan ve vakıa muatabakatı kesin olarak bilinmeyen bilgi, ilim değildir.

Sayın Emrullah'ın apaçık yanlışlıklarla dolu "Amidî'de Bilgi Teorisi" isimli doçentlik tezinin ilim jürisi tarafından kabul edilmesinde hayret edip şaşkırmamak insanın elinden gelmiyor. Böyle bir tezi bir yayınevinin nasıl basıp dağıttığına hayret etmemek mümkün değildir.

Ben bu tenkidi sadece ilme hizmet için yaptım. Tevfik Allah'tandır.

KAYNAKÇA

- 1 Amidî, Sefüddin Ali b. Muhammed, Ebkârul - Efkâr, Süleymaniye Kütüphanesi, No: 747; Gâyetul- Merâm fi İlmi'l - Kelâm, Tahkik: Hasan Mahmud Abdullatif, Kahire, 1971-1391; el - İhkam fi Usûli'l - Ahkâm, 2. cilt, Kahire, 1967 - 1387.
- 2 Bağçeci, Muhittin, Kelam İlmine Giriş, Kayseri, 1994; Allah'ı Bilmek ve Nese'ye Göre İman, Kayseri, 1995.
- 3 Cürcanî, es - Seyyidu's - Şerif Ali b. Muhammed, Şerhu'l - Mevâkıf, İstanbul, 1239.
- 4 Mengüşoğlu, Takiyettin, Felsefeye Giriş, İstanbul, 1968.
- 5 Öner, Necati, Klasik Mantık, Ankara, 1974.
- 6 Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, Muhassalu Efkârul - Mütakaddimin ve'l - Muteahhirin, Mısır, 1323.
- 7 Ülken, Hilmi Ziya, Felsefeye Giriş, İkinci Kısım, Mars T ve S. A. Ş. Matbaası, 1958.
- 8 Yalçın, Cengiz, Nuray, Bütet, Modern Fizik ve Atom Fiziği, İstanbul, 1981.
- 9 Yüksel, Emrullah, Amidî ve Bilgi Teorisi, İşaret Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1991.

¹¹⁹ a. eser, s. 153

¹²⁰ Prof. Dr. Cengiz Yalçın, Doç. Dr. Nuray Bütet, Modern Fizik ve Atom Fiziği, s. 50 - 51, İstanbul, 1981.